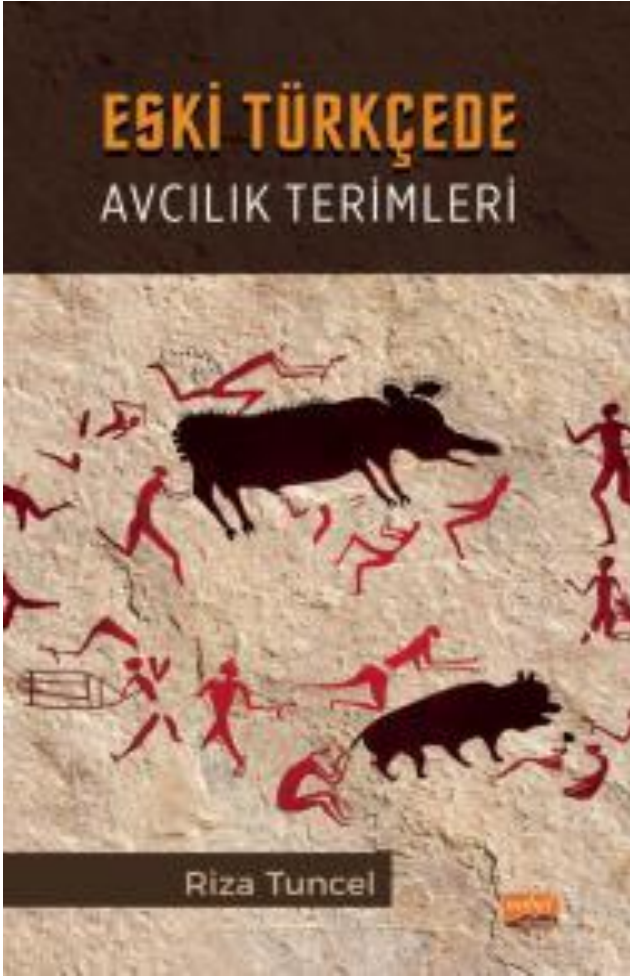

Kitap Tanıtımı

ESKİ TÜRKÇEDE AVCILIK TERİMLERİ

Riza Tuncel .

Nobel Bilimsel Eserler, 2023, 361 sayfa, ISBN:978-625-393-086-8.

Hanife Yaman¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Tokat, ORCID ID: 0000-0003-3082-9912, Elmek: hanife.cicekli@gop.edu.tr

Avlanma, toplayıcılıkla birlikte insanoğlunun beslenme ihtiyacını karşılayan en eski uğraşlarından birisidir. Sadece besin ve giyim-kuşam ihtiyacı için başka bir canlının öldürülmesinden ziyade özellikle erkeklerin silah kullanma becerilerini geliştirdikleri, sosyalleştikleri, erginlendikleri ve boş zamanlarını değerlendirdikleri bir faaliyet olan avcılık, “Türk boylarının, geçmişten bugüne aktardıkları *kültür yaratıcı* bir alan olarak da bilinmektedir.” (Diken, 2024: 163). Doğayla bütünleşen bir yaşam süren eski Türk topluluklarında hayvancılıkla birlikte toplum yaşamını derinden etkileyen bu kültür yaratıcı alan çeşitli anlatı, inanç ve ritüelleri de beraberinde getirmiştir.

Türklerde avcılık ve av kültürü üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Dil merkezli çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ise tematik incelemelere dayalı çalışmalar ortaya konulmuştur. Eski Türklerde avcılık faaliyetlerini dil merkezli olarak ele alan bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksiklik, *Eski Türkçede Avcılık Terimleri* adını taşıyan kitabın yazılış amacını oluşturur.

Eski Türkçede Avcılık Terimleri isimli eser, kısaltmalar, giriş, iki ana bölüm ile sonuç, dizin ve kaynaklar bölümlerinden müteşekkildir. Bu çalışma, Riza Tuncel tarafından 2023 yılında Prof. Dr. Emine Yılmaz danışmanlığında hazırlanan *Eski Türkçede Avcılık Terimleri* adlı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir.

Kitabın teorik zeminini oluşturan *Giriş* bölümü, *Konu ve Amaç, Yöntem, Veritabanı* ve *Eski Türkçe Avcılık Terimleriyle İlgili Çalışmalar* isimli başlıklardan oluşmaktadır.

Konu ve Amaç başlığında, Türklerin en eski geçim kaynaklarından biri olan avcılığın dil merkezli ve bütüncül bir bakış açısıyla ele alındığı belirtilmektedir. Ayrıca avcılık faaliyetleri, bir geçim kaynağı olarak görülmesinin yanında, ticari meta, inanç uygulamaları ve savaş provası temelinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın amacı, Türk avcılığını betimlemek, Eski Türkçe dönemine ait kaynaklardan hareketle av ve avcılık terimlerinin belirlenmesi olarak ifade edilmektedir. Bu amaca uygun olarak eski Türk avcılık terimleri tarihî metinlerden hareketle belirlenmeye çalışılmış, avcılık terimlerindeki değişim ve dönüşümü ortaya koyabilmek adına da veriler çağdaş Türk dilleriyle ilişkilendirilmiştir.

Yöntem başlığında, av ve avcılık ile ilgili olan terimlerin anlam özellikleri, etimolojik açıklamaları ile ses ve yapı değişimleri ortaya konulmuştur. Çalışmada, bu terimlerin daha iyi anlaşılabilmesi, Türklerin yaşamlarında avcılığın sosyo-kültürel yönlerinin ve sürecinin net bir şekilde ortaya konulabilmesi için yazılı kaynaklar yanında döneme ait arkeolojik bulgulardan ve kaya resimlerinden de yararlandığı ifade edilmektedir.

Veritabanı başlığında eski Türklerde avcılık faaliyetlerini ve terimlerini tespit edebilmek için dilsel kaynakların yanında temelde kaya resimlerinden ve tarihî kaynaklardan yararlandığı ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak, komşu dillerden ve Türk dillerinden hareketle yapılan yeniden yapılandırılmalardan ve döneminin sözcük yapısını yansıtan çalışmalardan da (EDPT, OTWF vs.) faydalanılmıştır (Tuncel, 2023). Çalışmada, tarihî kaynaklar; *Runik Harfli Kağanlık ve Beylik Yazıtları, Moğolistan Bölgesi Eski Türk Yazıtları, Yenisey Bölgesi Eski Türk Yazıtları, Dağlık Altay Bölgesi Eski Türk Yazıtları, Eski Uygur Dönemi Eserleri ve Karahanlı Dönemi Eski Türkçe Eserler* olarak kategorize edilmiştir.

Eski Türkçe Avcılık Terimleriyle İlgili Çalışmalar başlığında, eski Türk avcılık terimleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar ve eserleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde doğrudan av ve avcılık teması üzerinde duran çalışmaların esas alındığı görülmektedir.

Eserin birinci bölümü, *Eski Türklerde Avcılık* adını taşıyıp *Bir Faaliyet Alanı Olarak Av ve Avın Eski Türklerin Hayatındaki Yeri ve Tarihi Kaynaklara Göre Eski Türk Avcılığı* şeklinde iki ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklar altında ele alınmaktadır. Eski Türklerde avcılık ve avcılığın tarihî kaynaklarda nasıl seyir gösterdiği detaylı bir şekilde ele alınmıştır. *Bir Faaliyet Alanı Olarak Av ve Avın Eski Türklerin Hayatındaki Yeri* başlığı, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık, Bizans ve Geç Batı Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık, Türkçe Kaynaklara Göre Eski Türklerde Avcılık, Arap- Fars Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık* alt başlıkları altında sunulmuş ve konu detaylıca ele alınmıştır. Çalışmanın teorik kısmını oluşturan bu bölümünde, alanda çalışma yapacak araştırmacılar için oldukça önemli ve faydalı bilgiler sunulmaktadır.

Bir Faaliyet Alanı Olarak Av ve Avın Eski Türklerin Hayatındaki Yeri başlığı altında avcılığın Eski Türklerde hangi amaçlarla ve ne şekilde yapıldığıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Eski Türkçede vahşi bir hayvanın avlanması anlamında *ay* sözcüğünün kullanıldığı belirtilmektedir. Tuncel, Eski Türklerde avcılığın sebeplerini “Avcılık faaliyetinin gerçekleştirilme amacına göre, besin, ticaret metası, ilaç, prestij elde etme, inanç-ritüel gerçekleştirme ve erginlenme töreni” (2023:14) olarak sıralamaktadır.

Eserde, avcılığın bu amaçlarını belirten tarihî metinlerden ve av sahnelerini içeren bazı kaya resimlerinden kanıtlar sunulmuştur. Eski Türklerde avcılığın yöntem ve kişi sayısına göre tasnif edilebileceği de belirtilmektedir. Buna göre eski Türklerde avcılık kullanılan yöntemlere göre, aktif ve pasif avcılık; ava katılan kişi sayısına göre ise bireysel ve toplu avcılık olarak ikiye ayrılabilir (Tuncel, 2023:xx). Toplu avcılık içerisinde ise özellikle *royal hunt* (soylu avı) faaliyetinin dikkat çekici olduğu vurgulanmaktadır.

Çin Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık başlığında, Çin kaynaklarında eski Türk avcılığıyla ilgili öncelikle Hsiung-nu (Hun) monografisinde erkek çocukların kuş ve fare avladıklarına dair bilginin, eski Türklerde köklü bir geleneğe sahip olan *er at alma* geleneğiyle (Tuncel, 2023:21) ilişkilendirilebileceği vurgulanmaktadır. Bunun dışında Çin yıllıklarından hareketle, birinci Türk kağanlığı ve Uygurlarda av faaliyetlerinin hem bir geçim kaynağı hem de bir ritüel hâline geldiği ifade edilmektedir. *Bizans ve Geç Batı Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık* başlığında, Bizans ve geç Batı kaynaklarında Türklerin av faaliyetlerine yönelmesinin tarım uygulamalarını bilmedikleriyle bağdaştırıldığı aktarılmakta ve bu konuyla ilgili detaylı kaynakların olmamasına dikkat çekilmektedir. *Arap- Fars Kaynaklarına Göre Eski Türklerde Avcılık* başlığında Arap-Fars kaynaklarında eski Türk avcılığıyla ilgili *Mahmûd el-Kazvîni, Âsârü'l-bilâd ve Abbâri'l-ibâd, Tafzîlü'l-etrâk alâ sâiri'l-ecnâd, Kitâb al-Buldân, Nüzhetü'l-müşâk, Şi ibtirâki'l-âfâk* gibi çok sayıda eser taranmış ve bu eserlerde Türklerin av faaliyetlerini gerçekleştirdikleri coğrafyalar, avcılığı ne mahiyette yaptıkları ve avladıkları hayvanlarla ilgili kapsamlı bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm, *Eski Türkçede Avcılık Terimleri* adını taşıyıp kendi içerisinde sekiz alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu başlıklar; *Avla İlgili Genel Adlar, Avla İlgili Genel Eylemler, Avcı Anlamındaki Terimler, Aktif Av Aletleri, Pasif Avcılık Alet, Yöntem ve Ürünleri, Av Yerleri, Avda Yardımcı Hayvanlar ve Avı Yapılan Hayvanlar* şeklindedir. Bu başlıklarda geçen terimler üç aşamayla açıklanmaktadır. Birinci aşamada, öncelikle terimlerin Türk dilinin *İlk Türkçe, Ana Türkçe, Ana Bulgarca, Eski Doğu Türkçesi, Eski Batı Türkçesi* dönemlerinde tanıklanma durumları verilmektedir. İkinci aşamada Räsänen, Clauson, Şerbak, Vámbéry, Ramstedt, Sevortyan gibi birçok araştırmacının kaynaklarına başvurularak terimlerin etimolojileriyle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Üçüncü aşamada ise avcılıkla ilgili terimlerin geçtiği yerler ve buna bağlı yorumlar, *Moğolistan bölgesi Eski Türk yazıtları, Yenisey bölgesi Eski Türk yazıtları, Eski Uygur ve Karahanlı dönemi eserleri* bağlamında incelenmiştir.

Avla İlgili Genel Adlar başlığı altında *ab/aw/av, ay/enj* ve *quş* terimleri incelenmiştir. Bu bölümde avcılık

faaliyetini ifade eden terimler kendi içerisinde tasnif edilmiştir. Avcılığı tanımlayan en kapsamlı terim *ab/av/av* olarak verilmekte ve bu faaliyet insanlarla sınırlandırılmaktadır. *Ah* sözcüğü ise hem insanların hem de vahşi hayvanların diğer hayvanları avlaması için de kullanılmıştır. Genellikle yırtıcı kuş yardımıyla yapılan avın, kuş avının ise *quş* terimiyle adlandırıldığı görülmektedir.

Avla İlgili Genel Eylemler başlığı altında *sançın-, anla-/eyle-, kuşla-, menle-, abla-/avla-, keyikle-, eder-/eter- (eter-<üter-<üterçi), ahd-, qow-, ölü-, tuz(a)kla-, ilin-, tut-* terimleri incelenmiştir. Av faaliyetlerini daha iyi idrak edebilmek için, av ve tuzak faaliyetlerini ifade eden “tutmak, yakalamak maksadıyla yavaşça yaklaşmak, tuzaklamak, öldürmek, yakalanmak, kovalamak” gibi eylemlerin de incelendiği tespit edilmiştir.

Avcı Anlamındaki Terimler başlığı altında *abçı/avcı/avçı, aççı, balıkçı/balıkçı, çngaçı, ençi/ançı, ederçi/iderçi/eterçi/üterçi/üterçi, izçi, keyikeçi, kişçi, kuşçı/quşçı, mençi/mançı, toğuzçı, torçı, tuzakçı/tuzaqçı* terimleri incelenmiştir. Avcı ve tuzakçı anlamındaki terimlerin oluşumuyla ilgili “Av anlamına gelen temel kelimeler, avı yapılan ya da genel manada vahşi hayvanı ifade eden hayvan adları, tuzak adı ya da tuzağın yapıldığı malzeme adı ve iz sürmeyle ilgili adlar (Tuncel, 2023:103)” gibi unsurların etkili olduğu belirtilmektedir.

Aktif Av Aletleri başlığı altında *ok/oq/og, tüvek, üçleç, ya/yay* terimleri incelenmiştir. Bu bölümde av faaliyetinin gerçekleştirilmesinde kullanılan aletler ele alınmıştır. Aktif ve pasif avcılık faaliyetlerine göre özellikle aktif av aletleri olan *tüvek, üçleç* ve *ok* terimlerinin üzerinde durulmaktadır.

Pasif Avcılık Alet, Yöntem ve Ürünleri başlığı altında *men, çanka, tuzak/tuzaq, tor, ırgaq, izden, aq, kapgan, körp, sürgü, yapgak ve yipek* terimleri incelenmiştir. Avcılık faaliyetlerinden biri olan pasif avcılık hakkında bilgi verilmekte ve bu avcılıkta kullanılan terimlerin oluşumları ve işlevleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu bölümde çeşitli tuzak adları, tuzaklarda kullanılan yem adları ve tuzak adlarının içeriği hakkında da açıklamalar yapılmaktadır.

Av Yerleri başlığı altında *sagır, kuşlag, anlak* ve *simek* terimleri incelenmiştir. Bu bölümde av faaliyetlerinin gerçekleştirildikleri mekânlar ve bu mekânların işlevleri üzerinde durulmaktadır. Özellikle *soylu av* olarak nitelendirilen av faaliyetlerinin düzenlendiği bölgeler ve bunların hayvan popülasyonunu kontrol etmedeki önemiyle ilgili bilgiler verilmektedir.

Avda Yardımcı Hayvanlar başlığı altında *at, barak, esri, ut/it, karguy, kuş/quş, küzen, laçın, sunkeur, taygan* ve *togan* terimleri incelenmiştir. Avın başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için insanlar avcılık faaliyetlerinde başta tuzaklar olmak üzere çeşitli yöntemler oluşturmuşlardır. Tuzaklar dışında doğada bulunan vahşi hayvanların evcilleştirilmesi yoluyla avcıya yardımcı olduğu ifade edilmektedir.

Av Yapılan Hayvanlar başlığı altında *adıq, amga/ımgı, as/aş, balık/balıq, bars, böri, bugu, elik, ıvıq/ıvık, irbis/irbiç, kaz/quz, kekük, keyik/geyik, kiş, korday/gorday, kömek, kulan/qulan, kuş, mıyğaq, sığın/sıgun, tabısgan/tavısgan/tavısgan, tağı, teke, tilkeü, tiyin/teyey, todlıç, toğuz, toy, turıa, yuğaq ve yügdik* terimleri incelenmiştir. Bu bölümde, metinlerden hareketle Türklerin avladığı bildirilen hayvanlar ve bu hayvanların özellikleri, avlanma nedenleri gibi pek çok durumun göz önünde tutulduğu belirtilmektedir. Avlanılan hayvanların kara, hava ve deniz hayvanları olarak üçe ayrıldığı bu başlıkta, hayvanların besin maddesi, ticaret metası, ilaç, tekstil ürünü olması gibi pek çok sebep sıralanmaktadır (Tuncel, 2023:233).

Üçüncü bölüm *Sonuç* adını taşımaktadır. Eski Türkçe dönemine ait kaynaklardan tespit edilen terimler, hangi bağlamlarda nasıl geçtiğini ortaya koymak için eylem-özne-yer-amaç-nesne (elde edilen ürün)-araç açısından sınıflandırılmaktadır. Diğer yandan tespit edilen terimlerin etimolojisiyle ilgili detaylı bilgiler verilmekte ve terimlerin diğer Türk dillerindeki türevleri üzerinde de durulmaktadır.

Kitabın *Kaynaklar* kısmında verilen eserlerden yola çıkılarak, konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacılara ait kapsamlı bir literatür taramasının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çalışmanın son kısmını *Dizin* başlığı oluşturmaktadır. *Dizin* kısmı (Eski Türk Avcılık Terimleri Dizini) şeklinde adlandırılmıştır. Bu başlıkta avcılık ve eski Türklerde avcılık üzerine tespit edilen terimlerin eser içindeki kullanımıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Av, farklı toplumlarda yaşamsal bir faaliyet olmasının ötesinde milletlerin dil dünya görüşünün yansımaları olarak da görülebilen bir eylemdir. Dil bir milletin ruhudur, bu yüzden dilsel verilerin ortaya konulması o milletin dünya görüşünün anlaşılmasında önemlidir. Bu çerçevede, avcılık kavramının eski Türklerde nasıl algılandığı, avcılık kavram alanı içerisinde hangi terimlerin ortaya çıktığı, bu terimlerin sözcüksel, tarihsel, etimolojik analizleri ortaya konulduğu bu eser, konuya farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Eserin başında bir ön sözün bulunmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bu eksikliğin sonraki baskılarda düzeltilmesi eserin niteliğini daha da

arttıracaktır. Türk Dili alanında çalışacak araştırmacılar için nitelikli bir kaynak olan bu eserin, başka çalışmalara da katkı sağlayacağı kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklar

Diken, H. A., 2024. Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Eski Türklerdeki Halk Ekonomisi Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23): 154-170.

Tuncel, R., 2023. *Eski Türklerde Avcılık Terimleri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.